

ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ КОРХОНАЛАРИ МОЛИЯВИЙ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

DSc Бабахалов Норбўта Эшназарович
“Ўзбекистон темир йўллари” АЖ

Аннотация. Ушбу мақолада темир йўл корхоналари фаолиятида муҳим аҳамият касб этувчи рентабеллик кўрсаткичи, унинг корхона иқтисодий-молиявий ҳолатини акс эттиришида ўрни ва бошқа кўрсаткичлар билан ўзаро боғлиқлиги таҳлил қилинди.

Калит сўзлар: рентабеллик, соф фойда, даромад, харажат, самарадорлик, темир йўл, корхона.

АНАЛИЗ ФИНАНСОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЖЕЛЕЗНОДОРОЖНОГО ТРАНСПОРТА

DSc Бабахалов Норбўта Эшназарович
Акционерное общество «Узбекистан темир йуллари»

Аннотация. В данной статье проанализирован показатель рентабельности, который имеет большое значение в деятельности железнодорожных предприятий, его роль в отражении экономического и финансового состояния предприятия, а также его взаимосвязь с другими показателями.

Ключевые слова: рентабельность, чистая прибыль, доходы, расходы, эффективность, железная дорога, предприятие.

ANALYSIS OF THE FINANCIAL SITUATION OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES

DSc Babaxalov Norbuta Eshnazarovich
Joint stock company “Uzbekistan temir yollari”

Annotation. This article analyzed the profitability indicator, which is of great importance in the activity of railway enterprises, its role in reflecting the economic and financial status of the enterprise, and its interrelationship with other indicators.

Key words: profitability, net profit, income, expenses, efficiency, railroad, enterprise.

Кириш.

Корхона молиявий ҳолати таҳлил қилинганда, одатда, тўлов қобилияти, рентабеллик, жумладан, активлар рентабеллиги каби бир қатор кўрсаткичлардан фойдаланиш доимий характерга эга десак, тўғри бўлади. Даромаднинг умумий миқдори ҳисобот давридаги харажатларнинг умумий миқдоридан кўп бўлса, рентабеллик пайдо бўлади. Агар корхона ўз хўжалик операцияларини бухгалтерия ҳисоби бўйича ҳисоблаб чиқаётган бўлса, даромадлилик ҳолати ташкилот томонидан ишлаб чиқарилган пул оқимларига мос келмаслиги мумкин, чунки баъзи ҳисоб-китобларга асосланган операциялар (масалан, амортизация) ўз ичига олмайди.

Амалиётдан кўриш мумкинки, даромад олиш мақсадида кераксиз активларни сотиш орқали қисқа муддатда рентабелликка эришиш мумкин. Бироқ, бу турдаги рентабеллик барқарор эмас. Ташкилот ўзининг доимий операциялари фойда келтириши мумкин бўлган бизнес моделига эга бўлиши керак, акс ҳолда у охир-оқибат муваффақиятсиз бўлади.

Адабиётлар шарҳи.

Ҳар қандай иқтисодий атама ёки тушунчани тадқиқотчи олимлар фикри асосида кўриб чиқилиши, ушбу мақоланинг илмийлигини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Шуни инобатга олган ҳолда айрим иқтисодчи олимларнинг мавзулари доирасидаги тадқиқот ишларидан иқтибослар келтириб ўтсак. Сарапинада (2013) келтирилишича, корхона фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш ва акс эттиришни таъминлайдиган зарур таҳлил усули ва кўрсаткичлар тизимини танлаш корхона фаолияти ва ривожланиш йўналишларини танлаш, унинг фаолиятини такомиллаштириш масалаларини ҳал қилишга қаратилган бошқарув қарорларини қабул қилиш учун асос ҳисобланади, яъни булар самарадорлик, рақобатбардошлик ва рентабеллик кўрсаткичларидир.

Активлар рентабеллиги атамаси компаниянинг умумий активларига нисбатан қанчалик фойдали эканлигини кўрсатадиган молиявий нисбатни англатади. Корпоратив бошқарув, таҳлилчилар ва инвесторлар компания даромад олиш учун ўз активларидан қанчалик самарали фойдаланишини аниқлаш учун активлар рентабеллигидан фойдаланишлари мумкин. Кўрсаткич одатда компаниянинг соф даромади ва унинг ўртача активларидан фойдаланган ҳолда фоиз сифатида ифодаланади. Юқори активлар рентабеллиги компаниянинг даромад олиш учун балансини бошқаришда самаралироқ эканлигини англатади, пастроқ активлар рентабеллиги эса яхшилаш учун жой мавжудлигини кўрсатади (Hargrave, Brock, Eichler, 2022).

Активларнинг рентабеллиги рентабеллик коэффицентларидан биридир. Молиявий ҳисоботларни таҳлил қилишда бу нисбат кўпинча таъкидланади, чунки у компаниянинг даромад олишдаги муваффақиятини кўрсатишга қодир. Активларнинг рентабеллиги компаниянинг ўтмишда даромад олиш қобилиятини ўлчашга қодир, кейин келажакда прогноз қилинади (Rosikah, Prananingrum & other 2018).

Ҳагел ва бошқалар (2013): “Активларнинг рентабеллиги узоқ муддатли истиқболда компаниянинг молиявий барқарорлигини баҳолаш учун энг мос ўлчов эмаслигини аниқлади, аммо у компаниянинг қисқа муддатда фаолиятини мониторинг қилишда самарали ҳисобланади. Улар активларнинг рентабеллиги компаниянинг молиявий ҳолатидаги ўзгаришларга, айниқса сотишдан тушган даромадлар, даромадлар ва активларнинг ўзгаришига қанчалик таъсири қилишини исботладилар”.

Тадқиқот методологияси.

Мақола илмий абстракция, қиёсий таҳлил, башоратлаш, аналитик ва синтетик таҳлил, анализ ва синтез усуллари ёрдамида ёритилди.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Рентабеллик – бу корxonанинг даромад олиш қобилияти, фойда эса, маҳсулот ишлаб чиқариш ва тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш билан боғлиқ бошқа харажатлар каби даромадларни шакллантириш билан бевосита боғлиқ бўлган барча харажатларни ва солиқларни тўлагандан сўнг, корхона оладиган даромаддан қолган кўрсаткич эканлиги келтирилади. Фойда ва рентабеллик ўртасидаги тафовутга келадиган бўлсак, фойда – бу компаниянинг харажатлари ёки харажатларидан юқори ва ундан юқори даромад ёки даромад миқдори билан белгиланадиган мутлақ рақам. У жами даромаддан жами харажатларни чиқариб ташлаган ҳолда ҳисобланади ва

компаниянинг даромадлари тўғрисидаги ҳисоботда кўрсатилади. Бизнеснинг ҳажми ёки кўлами ёки у фаолият юритадиган соҳадан қатъи назар, компаниянинг мақсади ҳар доим фойда олишдир.

Умуман олганда, рентабеллик корхона молиявий ҳолатини кўрсатувчи асосий ва нисбатан энг кўп фойдаланиладиган кўрсаткич ҳисобланади. Биз томонимиздан ўрганишлар шуни кўрсатдики, объектимизда умумий рентабеллик даражаси ўсиш тенденциясига эга (1-жадвал).

1-жадвал

“Ўзбекистон темир йўллари” АЖнинг 2017-2021 йиллардаги молиявий ҳолатини ифодаловчи айрим кўрсаткичлар таҳлили

т/р	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2017	2018	2019	2020	2021
1.	Юк айланмаси	млн.тн-км	20 778	20 942	21 531	22 957	25 520
2.	Даромадлар	млн.сўм	5 359 432	7 529 204	8 512 929	9 605 380	10 372 437
3.	Харажатлар	млн.сўм	3 944 032	6 054 431	6 339 278	7 479 028	8 817 555
4.	Молиявий фаолиятдан олинган даромад	млн.сўм	506 789	173 605	392 505	406 392	737 259
5.	Молиявий фаолият бўйича зарарлар	млн.сўм	833 455	735 470	2 918 856	2 478 207	2 053 847
6.	Фойда (умумий)	млн.сўм	1 088 734	912 908	-352 700	54 537	238 294
7.	Фойда (асосий фаолият)	млн.сўм	1 415 400	1 474 773	2 173 651	2 126 352	1 554 882
8.	Рентабеллик (умумий)	%	27,6	15,1	-5,6	0,7	2,7
9.	Рентабеллик (асосий фаолият)	%	35,9	24,4	34,3	28,4	17,6

1-жадвал маълумотларидан умумий ҳамда асосий фаолият рентабеллигини ҳисоблашдаги фарқини кўришимиз мумкин. Яъни 2017 йилда 27,6 % эмас, балки 35,9% эканини кўришимиз мумкин. 2019 йилда умумий рентабеллик даражаси хатто -5,6% бўлган. Аслида асосий фаолият рентабеллиги 34,3 фоизни ташкил қилган.

Даромадни даромад билан солиштириш фойдали операцион кўрсаткичдир, аммо уларни компания уларни олиш учун фойдаланган ресурслар билан таққослаш компаниянинг мавжудлигини кўрсатади. Активларнинг рентабеллиги бундай корпоратив кўрсаткичларнинг энг оддийидир. У инвестиция қилинган капитал ёки активлардан қандай даромад олишини айтади.

Молиявий қарор бизнесни давом эттиришда муҳим роль ўйнайди ва компаниянинг рентабеллигига унинг капитал таркиби таъсир қилади. Компаниянинг мақсади ўз қийматини ва акциядорларининг бойлигини максимал даражада оширишдир, шунинг учун компания самарадорликни максимал даражада оширадиган ва молиялаштириш харажатларини минималлаштирадиган тегишли капитал тузилмасини сақлаб туриши керак.

Компания томонидан олинган фойда ортиб борса, компания томонидан олинган натижалар юқори бўлади, шунинг учун инвесторларнинг акцияларини сотиб олиш ва сотиш операцияларини амалга оширишга жалб қилади.

Активлар рентабеллиги мавжуд активлардан фойдаланиш орқали фойда олишда бошқарувнинг умумий самарадорлигини ўлчайди. Компанияга тегишли бўлган активлар қанча кўп бўлса, акцияларни сотиб олиш инвесторларнинг компанияга бўлган

ишончини оширади, яъни бозордаги акциялар нархини оширади ва акция баҳосига ижобий таъсир кўрсатади (Mogonta & Pandowo, 2016).

Корхонани молиявий соғломлаштириш шошилини мажбуриятлар миқдорини кўпайтирмаслик билан амалга оширилган ҳолларда корхонани жорий ликвидлик коэффициенти ва ўз капиталининг стандарт қийматларига етказиш қуйидаги шартларга риоя қилишни талаб қилади:

жорий активларнинг жорий мажбуриятлардан икки баравар ошишини таъминлаш учун зарур бўлган миқдорда фойда олиш (муддатли мажбуриятлар миқдорини оширмасдан). Жорий ликвидлик коэффициентини ҳисоблаш алгоритмидан кўриниб турибдики, унинг динамикада ўсишига кредиторлик қарзларини қисқартириш ёки айланма маблағлар ўсишидан ўзиб кетиш орқали эришиш мумкин. Баланс коэффицентларидан кўриниб турибдики, кредиторлик қарзларининг қисқариши ўз-ўзидан мумкин эмас - бу ҳар доим жорий активларнинг эквивалент қисқариши билан бирга келади. Шу сабабли, тўлов қобилиятини тиклашнинг ягона мақбул воситаси қуйидагилардан иборат:

корхонанинг иқтисодий фаолияти натижалари ҳисобига айланма маблағларни бир вақтнинг ўзида фойдани кўпайтириш (тақсимланмаган фойдани англатади);

заҳиралар ўсишининг камида ярми “Тақсимланмаган фойда” пассив моддаси билан қопланиши (агар муддатли мажбуриятлар миқдори ошмаса);

минимал зарарсизлик шarti сифатида ўзгарувчан харажатлар қоплангандан кейин сотиш натижасида доимий харажатларни қоплаш.

Бир қанча олимларнинг фикрига кўра, корхонанинг молиявий ҳолати деганда молиявий ресурсларнинг мавжудлиги, ҳаракати ва ишлатилишини акс эттирувчи кўрсаткичлар йиғиндиси тушунилади. Аввало, молиявий ҳолат корхонанинг тўлов қобилиятига, ташкилотнинг ўз фаолиятини молия-лаштириш қобилиятига боғлиқ. Мазкур фикрни кўрадиган бўлсак, бевосита тўлов қобилияти корхона молиявий ҳолатини ифодаловчи асосий кўрсаткич ҳисобланади.

Умуман олганда, тўлов қобилияти хусусида жаҳон олимлари ва тадқиқотчилари томонидан сезиларли ўрганишлар қилинган. Жумладан, Креинининг (2014) таъкидлашича, тўлов қобилияти - бу корхонанинг барча кредиторлари томонидан тўловлар бўйича талаблар бир вақтнинг ўзида тақдим этилган тақдирда корхонанинг қарзларини тўлашга тайёрлиги.

Креинининг (2014) фикрини ўрганар эканмиз, бу ерда узоқ муддатли қарздорлик ёки жорий қарздорлик хусусида сўз юритилмаяпти, балки қандай қарзи бўлса ҳам шуни тўлашга қодирлигини тўлов қобилияти деб атамоқда. Умуман олганда бу тўғри фикр бўлиб, барча имкониятлар ҳисобига барча қарзлардан қутулиш нормал ҳолат. Аммо, жорий қарзларни қоплаш учун узоқ муддатли активларни сотиш ёки омбордаги хом-ашёни пулга айлантиришга тўғри келиши нормал ҳолатни ифодаламайди. Шу боис, назария ва амалиётда тўлов қобилиятини турли кўринишда аниқлашлар ва шунга қараб хулоса чиқаришлар мавжуд. Жумладан, жорий ҳолатни баҳолаш мақсадида ёки пул маблағлари орқалигина тўловга қодирликни аниқлаш бўйича ҳам турли мунозара, музокара, амалиётдаги ҳолатлар учрайди.

Жумладан, Мазурова ва Белозероваларнинг (2012) фикрича, тўлов қобилияти корхонанинг фақат қисқа муддатли мажбуриятларини, масалан, кредиторлик қарзлари, қисқа муддатли кредитлар ва яқин келажакда тўланиши керак бўлган ссудаларни тўлаш қобилияти эканлигини таъкидлайди. Яъни, биз юқорида таъкидлаганимиздек, айнан жорий мажбуриятларни тўлашга қодирлик масаласини асосий ўринга қўйиб, шуларни тўлашга қодирлик тўлов қобилияти эканлигини таъкидлаб ўтади.

Ефимова (2010) эса, бунга тескари фикрни билдириб, тўлов қобилиятини “корхонанинг узоқ муддатли мажбуриятларини тўлаш қобилияти” деб тушунади.

Ковалевнинг (2017) фикрича, тўлов қобилияти кенг маънода корхонанинг ўз кредиторлари олдидаги қарзларини тўлаш жадвалини бузмасдан бажариш қобилиятидир.

Тўлов қобилияти остида, бу ташкилотнинг хўжалик шартномаларига мувофиқ етказиб берувчиларнинг тўлов талабларини ўз вақтида қондириш, кредитларни қайтариш, ходимларга иш ҳақини тўлаш, бюджетлар ва бюджетдан ташқари жамғармаларга тўловларни амалга ошириш қобилиятини англантишини келтиради ва бу таркибни кўрадиган бўлса, бунда ҳам асосан жорий мажбуриятлар санаб ўтилган бўлиб, мазмунан жорий мажбуриятларни тўлаш қобилияти эканлигини кўришимиз мумкин.

Дебиторлик қарзларининг тўлов қобилиятига таъсирини ўрганар эканмиз, корхонанинг тўлов қобилияти – бу корхонанинг қисқа муддатли дебиторлик қарзларини тўлаш орқали узоқ муддатли ва қисқа муддатли қарзларини тенг равишда тўлаш қобилияти эканлигини келтиради. Албатта, муаллиф қисқа муддатли дебиторлик қарзларидан фойдаланган ҳолда жами мажбуриятларни тўлашни тўлов қобилияти эканлигини келтирсада, бироқ бу ерда фақат дебиторлик қарзлари ҳисобига мажбуриятларни қопланиши тугунчаси бир мунча мунозарали ҳисобланишини эсан чиқармаслик лозим.

Ташкилотнинг тўлов қобилиятини сақлаб қолиш учун молиявий фаолият молиянинг бир хилда олиниши ва сарфланишини таъминлашга, шунингдек ташкилотнинг жорий фаолиятини таъминлашга қаратилган бўлиши керак.

Сергиенко ва Глушконинг (2017) фикрларига кўра, дебиторлик қарзларини узоқ муддатли ва қисқа муддатлига бўлиш мумкин. Узоқ муддатли дебиторлик қарзлари 12 ойдан ортиқ қарзлар бўлиб, жорий ликвидлик коэффициентининг қиймати унинг қийматига боғлиқ. Аммо, уларнинг бундай муносабати жорий тўлов қобилиятини ифодаламайди.

Зиминова ва Перфильеваларнинг (2016) таъкидлашича, тўлов қобилиятини таҳлил қилишда муҳим ўринни дебиторлик қарзларининг ҳажми ва долзарблиги эгаллайди, чунки тўлов қобилияти ликвидлик билан чамбарчас боғлиқдир.

Дебиторлик қарзи юқори ликвидли активдир. Шу сабабли, дебиторлик қарзларини нақд пулга айлантириш тезлигини ҳисобга олиш муҳимдир.

Титова (2016) ва бошқа бир қатор муаллифларнинг фикрига кўра, корхонанинг тўлов қобилиятини баҳолаш учун ликвидлик кўрсаткичларини ҳисоблаш оддий ҳолдир. Корхонанинг молиявий фаолиятининг нисбий кўрсаткичлари ёрдамида балансда акс эттирилган икки ёки ундан ортиқ параметрлар ўртасидаги боғлиқликни кузатиш ва корхонанинг яқин келажакдаги иқтисодий фаолиятининг ривожланишини башорат қилиш мумкин бўлади. Бунинг учун биз иккита нисбатни аниқладик: танқидий баҳолаш коэффициенти ва жорий ликвидлик коэффициенти.

Шу боис, темир йўл транспорти корхоналарида тўлов қобилияти билан боғлиқ жиҳатларни ўрганиш унинг молиявий ҳолатига баҳо беришга ҳам хизмат қилиши мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, бир қанча параметрлар асосида, корхона молиявий ҳолатига баҳо беришга ҳаракат қилинди.

Адабиётлар / Литература / Reference:

Hagel, J. et al. (2013). *Success or struggle: ROA as a true measure of business performance*. Deloitte. Shift Index Series, Report 3. Deloitte University Press.

Marshall Hargrave, Thomas Brock, Ryan Eichler. (2022) *What Is Return on Assets (ROA)?* March 05, <https://www.investopedia.com/terms/r/returnonassets.asp#toc-what-is-return-on-assets-roa>

Mogonta, K., & Pandowo, M. (2016). Analyzing the Effect of Return on Assets, Return on Equity and Earnings Per Share on Market Share Price: a Study of Lq-45 Mining Companies Listed on Indonesia Stock Exchange. *Jurnal Riset Ekonomi, Manajemen, Bisnis Dan Akuntansi*, 4(2), 703–713

Rosikah, Dwi Kartika Prananingrum, Dzulfikri Azis Muthalib, Muh. Irfandy Azis, Miswar Rohansya. (2018) Effects of Return on Asset, Return On Equity, Earning Per Share on Corporate Value. *The International Journal of Engineering and Science (IJES) || Volume || 7 || Issue || 3 Ver. I || Pages || PP 06-14 || 2018 || ISSN (e): 2319 – 1813 ISSN (p): 23-19 – 1805. DOI:10.9790/1813-0703010614*

Sarapina, O.A. (2013). Systemnyi analiz finansovoho stanu pidpriemstva: metodyka ta napriamy vdoskonalennia. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*, 1, 96-99. (In Ukrainian)

Ефимова О.В. (2010) Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: Учебник. 2-е изд. М.: «Омега-Л».

Зими́на Л.Ю., Перфи́льева В.М. (2016) Платежеспособность и ликвидность как элементы анализа финансового состояния предприятия // Проблемы экономики и менеджмента. № 12 (64). С. 36–42.

Ковалев В.В. (2017) Финансовый менеджмент: теория и практика. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Изд-во Проспект.

Крейнина М.Н. (2014) Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности акционерных обществ в промышленности, строительстве и торговле. М. АО «ДИС», «МВ-Центр». - 254 с

Мазурова И.И., Белозерова Н.П., Леонова Т.М., Подшивалова М.М. (2012) Учеб. пособие / Мазурова И.И., Белозерова Н.П., Леонова Т.М., Подшивалова М.М. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ,

Сергиенко О.В., Глушко Е.В. (2017) Анализ и контроль дебиторской задолженности на примере ООО «Марко» // Молодой ученый. – №20. – С. 278–283. – URL <https://moluch.ru/archive/154/43666/>

Титова Н.Ю., Сарычева М.А., Сафронова Е.А., Соколова А.И. (2016) Идентификация участников рыбопромышленного кластера Приморского края методом рейтинговой оценки // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Экономика и управление. № 3 (26). С. 68–74.